

Отримано: 8 травня 2025 р.

Прорецензовано: 12 травня 2025 р.

Прийнято до друку: 13 травня 2025 р.

e-mail: acp.liliia@gmail.com

vesper063@gmail.com

DOI: <http://doi.org/10.25264/2415-7384-2025-18-104-108>

Белоусова Л. В., Веспер Л. Огляд проблеми формування поведінкових моделей дітей дошкільного віку в освітньо-виховному процесі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 18. С. 104–108.

УДК: 159.9:159.92:159.98; 316.6; 37:37.01:37.09

Белоусова Лілія Валеріївна,*Директор, тренер програм для дорослих і дітей «Conscious Parenting»,
Gresham, США*ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0009-0005-8627-409X>**Веспер Людмила,***постдокторант Київського інституту кібернетики, науковець, дослідниця, розробниця методології навчальних програм,
Східно-Європейський інститут Психології Україна-Франція, Монпельє, Франція*ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-4448-9851>

ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена питанням дошкільного розвитку дитини з точки зору цілісного підходу до плекання майбутньої особистості. Фізичний, психічний та інтелектуальний розвиток розглядається як комплекс взаємопов'язаних факторів у вихованні соціального індивіда. Особливу увагу приділено розвитку дітей у передшкільний та ранній шкільний періоди, як таких, що впливають на когнітивні функції та сприяють формуванню соціальної поведінки.

Огляд літературних джерел розкриває сучасні тенденції та напрацювання у галузі когнітивної психології, зокрема, у підходах до питання плекання особистості, розвитку індивідуальних талантів з раннього віку. У статті наведені результати оригінальних та академічних досліджень, узагальнені напрацювання фахівців з когнітивної психології, психологів, нейробіологів, педагогів; розглянуто наукові та технічні звіти на міжнародному, регіональному та національному рівнях.

Наведено приклад авторської інноваційної освітньої технології Л. Веспер «Навколишній світ у твоїх долонях», апробованих у шкільних класах та студентських аудиторіях.

На основі аналізу та узагальнення наукової літератури виділяються недостатньо вивчені особливості розвитку дитини у період 3-8 років, зокрема, на етапі вступу до школи.

У роботі розглянуто методи моніторингу та оцінки досягнутих результатів та методи виявлення невідповідностей, перешкід і недоліків у дотриманні стандартів догляду за дітьми у міжнародному освітньому просторі. Окремо виділено проблему корекції поведінкових моделей у дітей, які пережили воєнний досвід.

Наукові методи: аналіз академічних, наукових та оригінальних досліджень, мета-аналіз, огляд літератури, технічних звітів; літератури щодо навчальних програм та методик; порівняльний аналіз формування поведінкових моделей для різних категорій дітей; виокремлення проблеми дітей, які переживають воєнний досвід та обґрунтування необхідності введення додаткових критеріїв й показників діагностики та корекції їх стану.

Ключові слова: поведінкові моделі, когнітивна психологія, діти дошкільного віку, права дитини, інноваційні освітні технології, психофізичний розвиток, соціальні навички.

Liliia Bielousova,*Director, trainer of programs for adults and children "Conscious Parenting",
Gresham, USA*ORCID-ID: <https://orcid.org/0009-0005-8627-409X>**Liudmyla Vesper,***CEO of the Information&research agency «Ukraine intellect», East-European Institute for Psychology (Ukraine –France)
Montpellier, France; ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0002-4448-9851>*

AN OVERVIEW OF THE PROBLEM OF FORMING BEHAVIOURAL MODELS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF PRESCHOOL CHILDREN

The purpose of the study: to carry out a comprehensive analysis of modern approaches to the formation of behavioral models in the educational process of preschool children in terms of the formation of a holistic harmonious personality. Objectives of the study:

1. To highlight the peculiarities of 3-8 years child's development. To actualize entering school period as a very important stage, and as not sufficiently studied.
2. To review sources, modern approaches to the formation of educational methods, programs for preschool children.
3. Identify existing problems in achieving the Sustainable Development Goals, in particular, in terms of children's rights.
4. To propose solutions to the identified problems of the educational process.

The article is dedicated to the development of the preschool child from a holistic approach to the nurturing of the future personality. Physical, mental and intellectual development is seen as a complex of interrelated factors in the education of a social individual.

Particular attention is paid to children's development in the preschool and early school years, as these influence cognitive functions and contribute to the formation of social behavior.

The literature review highlights current trends and developments in the field of cognitive psychology, particularly in approaches to the issue of personality development, the development of individual talents from an early age. The article presents the results of original and academic research, summarizes the achievements of cognitive psychologists, psychologists, neuroscience and educators; it also reviews scientific and technical reports at the international, regional and national levels.

The article presents an example of the author's innovative educational technology 'The World in Your Palms', which has been tested in school classrooms and student audiences.

Based on the analysis and synthesis of scientific literature, the article highlights the insufficiently studied features of children's development in the period 3-8 years, especially at the stage of school entry.

The article considers methods of monitoring and evaluating the results achieved, as well as methods of identifying inconsistencies, obstacles and shortcomings in meeting the standards of child care in the international educational space. The problem of correcting the behavior of children who have experienced war is highlighted separately.

Scientific methods: analysis of academic, scientific and original research, meta-analysis, literature review, technical reports; literature on curricula and methods; comparative analysis of the formation of behavioral models for different categories of children; highlighting the problem of children with war experience and justifying the need to introduce additional criteria and indicators for diagnosing and correcting their condition.

Keywords: *behavioral models, cognitive psychology, early development, child rights, innovative educational technologies, psycho-physical development, social skills.*

Постановка проблеми. У світлі концептуальних зрушень у підходах до виховання і освіти дітей, передшкільний розвиток є однією з актуальних проблем педагогіки. Вступ до школи та ранній шкільний період становлять особливий інтерес з точки зору когнітивної психології.

Згідно з Міжнародною класифікацією ISCED період дошкільного розвитку дитини сягає 8 років [16]. На старший дошкільний вік – від 5 до 8 років припадає загалом підготовка та вступ дитини до школи. Наявні розбіжності в об'ємі та способі отримання інформації й індивідуального досвіду у цей період суттєво впливають на подальший розвиток дитини, про що зазначено у дослідженні [2].

У ході дослідження окреслено також декілька супутніх проблем, таких як: 1) недосконалість методологічних підходів до моніторингу прав дитини та рівного доступу до освіти, зокрема, щодо дітей, які пережили воєнний досвід; 2) недостатня залученість усіх учасників освітнього процесу, зокрема, батьків, фахівців та вчителів-практиків до формування освітньої політики. Є також проблема з розробкою та підбором навчально-методичних матеріалів, літератури, підготовкою кадрів. Її добре висвітлено у іншому дослідженні авторів статті [1].

Зроблені емпіричні висновки щодо необхідності удосконалення навчальних програм для «першачків» з метою збереження природних талантів дітей та забезпечення їх подальшого гармонійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд і аналіз літератури та зібраних даних виявив нові аспекти розвитку когнітивних функцій у дітей 3-8 років, а також наявні концептуальні та методологічні розбіжності у вирішенні сучасних проблем освіти дітей раннього віку.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження: здійснити комплексний аналіз сучасних підходів до формування поведінкових моделей дітей дошкільного віку у навчально-виховному процесі з погляду формування цілісної гармонійної особистості.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити недостатньо вивчені особливості розвитку дитини у період 3-8 років. Актуалізувати особливості розвитку дитини на етапі вступу до школи.

2. Зробити огляд джерел, сучасних підходів до формування освітніх методик, програм для дітей дошкільного віку.

3. Виявити наявні проблеми у досягненні цілей сталого розвитку, зокрема, у питаннях дотримання прав дитини.

4. Запропонувати варіанти вирішення виявлених проблем навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Огляд літератури здійснено з погляду когнітивної психології, тобто можливостей застосування поведінкових моделей у навчально-виховному процесі.

Під час вибору джерел враховано такі чинники:

– забезпечення прав дитини, зокрема доступу до освіти та стан виконання міжнародних вимог щодо цього питання;

– рівень психофізичного розвитку дитини;

– формування соціальних та когнітивних поведінкових моделей в освітньо-виховному процесі;

– відповідність наявних освітніх технологій, програм і методик цілям сучасної освіти.

Окремо у дослідженні, на основі проведеного аналізу, отримано висновки про важливу роль особистості вчителя, вихователя, а також методології навчання та освітнього контенту в освітньо-виховному

процесі [1; 2; 15; 17;]. Не заперечуючи традиційно високу роль сім'ї, міжнародна освітня спільнота визнає першочерговість забезпечення високопрофесійними кадрами у формуванні майбутньої особистості.

Для забезпечення комплексного аналізу застосовано багаторівневий підхід до вибору джерел: державний, міжнародний (законодавчий, програмний рівні та контроль виконання); фаховий, експертний та науково-дослідницький рівні.

Критерієм відбору джерел обрано різні аспекти підходів до формування поведінкових моделей дітей дошкільного віку. Взято до уваги напрацювання психологів, педагогів, вихователів дітей різних категорій та рівня розвитку.

У статті І. Омельченко та В. Кобильченко досліджуються «проблеми розроблення та апробації української технології формування соціального інтелекту в дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву» [10]. Окреслюючи «компоненти соціального інтелекту дошкільників», автори обирають типові поведінкові моделі, тобто такі, що формуються у процесі виховання усіх дітей, такі як: «мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-суб'єктний та морально-поведінковий» [10].

У дослідженні Олександра Набочука аналізується психологія творчості, зокрема, становлення творчої особистості, яка «ефективно та, разом з тим, творчо взаємодіє зі світом» [9]. Визнаючи унікальність кожної людини, автор відходить від ідеї виховання особистості за принципом узагальнення. Разом із тим автор визнає необхідність взаємодії із соціальним оточенням у загальноприйнятих рамках – «фреймах». У такий спосіб автор підтверджує доцільність формування соціокультурних навичок – поведінкових моделей – для кожного члена соціуму.

Обговорюючи еволюцію поняття «ідентичність», дослідниці О. П. Матузкова та К. В. Безпалова роблять наголос на зміні наукової парадигми поняття у ХХІ сторіччі. На їхню думку, за період у 100 років, починаючи від ХХ сторіччя і до наших днів, термін виокремився, актуалізувався і посів «чільне місце в сучасному соціально-політичному житті, у численних творах художньо-публіцистичної і документальної літератури, в медіапросторі та в науковому знанні» [7]. Тобто автори наголошують на тому, що наратив поняття еволюціонував від самоусвідомлення індивіда, як окремої одиниці у суспільстві, до його застосування «для опису індивідів і груп у якості відносно сталої, «тотожної самій собі цілості». Фактично, це констатація факту, що індивід виокремився із соціальної групи, набув особистісної цінності. Проте, залишаючись частиною колективу, індивід приймає поведінкові моделі, притаманні даній групі. Відмінною особливістю сучасного розуміння «ідентичності» є те, що індивід вмонтований у структуру глобального села і наслідуює поведінкові моделі як окремої соціальної групи, так і ті, що притаманні глобальному суспільству.

У статті Тетяни Павлової та Валентини Єфанової розглянуто когнітивний розвиток дітей дошкільного віку з погляду впливу рухової активності. Представивши дефініцію «рухова активність», як «своєрідного регулятора росту та розвитку організму дитини дошкільного віку», авторки дійшли висновку, що «рухова активність є джерелом здоров'я, працездатності, а також фактором розвитку психомоторики, сприймання, уваги, мислення, пам'яті – когнітивної сфери дошкільника» [11].

Грунтуючись на результатах академічних, наукових та власних емпіричних досліджень, Л. Вєспер, педагог-інноватор, виявила, що етапи вступу до школи та ранній шкільний недостатньо вивчені з погляду плекання особистості. Досліджуючи пізнавальну активність дітей дошкільного і раннього шкільного періодів, авторка наголошує, що дошкільнятам властиве безпосереднє пізнання світу – вони намагаються особисто з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та співвідношення між предметами і явищами [2]. Дослідниця звертає увагу на те, що збільшення навантажень під час вступу до школи, пов'язане із інтенсивним освоєнням навичок читання, письма, рахування та ін., забезпечує домінування лівої півкулі головного мозку [2]. На формування індивідуальності дошкільника також впливає інтенсивна соціалізація, необхідність самоствердитися в колективі. Спираючись на понад двадцятирічний досвід, набутий у шкільних класах, авторка пропонує освітню технологію, що забезпечує гармонійний розвиток обох півкуль мозку та максимально зберігає природні здібності дитини [2; 17].

Нами також проведено аналіз методів збору та оцінювання результатів імплементації цілей, проєктів та програм щодо дотримання прав дитини, доступу дітей до якісної освіти на міжнародному та національному рівнях [1, 6, 14, 15, 16].

Моніторинг та оцінка є незамінним інструментом досягнення поставлених цілей у забезпеченні рівного доступу до якісної освіти в усіх куточках світу. Впровадження критеріїв та дотримання стандартів у цій сфері невинно вивчається міжнародними моніторинговими місіями та представництвами міжнародних організацій в різних країнах [1, 14, 15, 16]. Так, зокрема, у попередніх наших дослідженнях виявлено, що у міжнародних звітах недостатньо уваги приділено проблемам дітей, які переживають воєнний досвід: насильно депортовані діти, а також ті, які перебували у зоні бойових дій, діти, які втратили батьків, рідних і близьких людей [1]. Права цих дітей на якісну освіту та рівний доступ очевидно порушені. Так, не з'ясовано точну кількість постраждалих від війни дітей, не оцінено кількість дітей із посттравматичним синдромом тощо. Наприклад, в Україні, де війна триває з 2014 року, цього питання немає серед актуальних програмних концептів [12].

Нами проаналізовано такі основоположні міжнародні документи, а саме: Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларація прав дитини, що визнані та мають корелювати із такими документами, як: Загальна декларація прав людини, Міжнародні пакти про громадянські і політичні права, ст. 23, 24, Мінімальні стандарти правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, а також зі статутами і відповідними документами спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що опікуються питаннями благополуччя дітей. Спираючись на це, ми дійшли висновку про невідповідність реальних ситуацій щодо захисту прав дітей у країнах, що перебувають у стані війни, із задекларованим законодавством [4–6, 8]. Абсолютно незрозуміло, як обираються критерії, проводиться оцінка під час здійснення моніторингу в питанні захисту прав дітей, як міжнародними, так і вітчизняними уповноваженими органами. Неоозброєним оком видно, що більшість із задекларованого на найвищих рівнях, просто оминається увагою міжнародних та національних місій. Поміж тим, ми маємо цілу окрему категорію дітей, права яких порушуються повсякчас. Загалом невідомим залишається питання формування поведінкових стереотипів постраждалих від війни дітей та їх інтеграція у суспільство.

Ми також звернули увагу на те, що оцінка результатів впровадження програм рівного доступу до якісної освіти проводиться з огляду на рівень економічного розвитку кожної окремої країни [15, 16]. Так, результати освітніх досягнень у високорозвинених країнах та країнах з низьким і середнім рівнем доходу суттєво відрізняються. З огляду на реалії сьогодення, потрібно враховувати також досвід країн пострадянського простору. Зокрема, Україна не може бути внесена до списку «розвинених країн» через низький рівень доходу населення. За цим критерієм Україна посідає одне з останніх місць серед країн світу. У той самий час, рівень освіти в Україні значно відрізняється від інших країн з низьким рівнем доходу, а за деякими показниками навіть перевищує рівень підготовки дітей у розвинених країнах.

Висновки. Спираючись на отримані дані щодо формування поведінкових моделей у дітей віком від 3–8 років ми дійшли таких висновків:

1. Питання складання освітніх програм потребує поглибленого вивчення з огляду на фізіологічні, анатомічні та психологічні зміни, пов'язані із розвитком дитини під час вступу до школи та у ранні шкільні періоди.

2. Під час складання освітніх програм необхідно спиратися на досвід фахівців (психологи, нейропсихологи, фізіологи, педагоги-практики, вчителі).

3. Під час формування поведінкових моделей в освітньо-виховному процесі дітей дошкільного віку разом із фізичною, психічною і соціальною складовими необхідно враховувати також питання збереження і розвитку індивідуальних здібностей і талантів.

4. Досягнення цілей сталого розвитку неможливе у суспільстві, де права дітей на нормальне життя та доступ до освіти повсякчас порушуються. Питання забезпечення прав дітей, зокрема, тих, хто перебував / перебуває у зонах воєнного конфлікту, має очолити список актуальних для відповідальних осіб та структур різного рівня.

Список використаної літератури:

1. Белоусова, Л., & Веспер, Л. Порівняльний аналіз проблем, підходів та цілей у питаннях організації навчально-виховного процесу дітей раннього віку у різних країнах світу. Вчені записки Університету «КРОК», 2025. №1(77). С. 539–545. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-539-545>

2. Веспер Л. Л. Розвиток креативного мислення у інноваційній освітній технології. <https://www.blogger.com/blog/post/edit/preview/3479540462994053551/4185667009832791357>

3. Декларація про захист прав жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів від 14 грудня 1974 року. Zakon online. URL: <https://cutt.ly/wVe6VhN>

4. Загальна декларація прав людини, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

5. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

6. Конституція ЮНЕСКО (Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text

7. Матузкова О. П., Безпалова К. В. Когнітивний міждисциплінарний підхід до вивчення ідентичності в соціогуманітарній парадигмі. Записки з романо-германської філології. 2020. № 2(45). С. 43–50. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2\(45\).218213](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2(45).218213)

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

9. Набочук О. Зміст домінувальних теорій творчості: до проблеми розвитку психології творчості в раціоналістичній парадигмі. Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ. № 18, 2022. DOI: 10.35619/prapr.v1i18.296

10. Омельченко, І., Кобильченко, В. Психолого-педагогічна технологія формування соціального інтелекту дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву. Особлива дитина: навчання і виховання. Том 117(1), 2025. С. 155–169. <https://doi.org/10.33189/ectu.v117i1.219>

11. Павлова Т., Єфанова В., Іванік О. Вплив рухової активності на когнітивний розвиток дітей дошкільного віку. Теорія і практика фізичної культури і спорту. Науково-практичний журнал. Університет Григорія Сковороди в Переяславі, жовтень 2022. № 1(1). С. 123-129. DOI: 10.32782/apv/2022.1.1.20
12. Сисоєва С. О., Рейпольська О. Д. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку. Національна академія педагогічних наук України. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 27 лютого 2020 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2(1), 1-10. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-2>
13. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
14. Corporate author: Results for Development Institute (USA). Early childhood care and education working papers series. A Review of the literature: early childhood care and education (ECCE) personnel in low- and middle-income countries., 2015. P. 7-11; 21-23. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234988>
15. Early childhood care and education working papers series. A Review of the literature: early childhood care and education (ECCE) personnel in low- and middle-income countries., Corporate author: Results for Development Institute (USA). 2015. PP. 7-11; 21-23. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234988>
16. International Standard Classification of Education (ISCED), UNESCO Institute of statistics. 2013. <https://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced>
17. Vesper L.L. Application of the pattern method to form the neural structures in the learning process as a way of solving modern problems in education. Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». 2024. № 4(35). DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-261-269](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-261-269)

References:

1. Bielousova, L., & Vesper, L. Porivnialnyi analiz problem, pidkhodiv ta tsilei u pytanniakh orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu ditei rannoho viku u riznykh krainakh svitu. Vcheni zapysky Universytetu «KROK», 2025. №1(77). S. 539–545. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-539-545>
2. Vesper L. L. Rozvytok kreatyvnoho myslennia u innovatsiini osvitni tekhnolohii. URL: <https://www.blogger.com/blog/post/edit/preview/3479540462994053551/4185667009832791357>
3. Deklaratsiia pro zakhyst prav zhinok i ditei v nadzvychainykh obstavynakh i v period zbroinykh konfliktiv vid 14 hrudnia 1974 roku. Zakon online. URL: <https://cutt.ly/wVe6VhH>
4. Zahalna deklaratsiicia prav liudyny, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Konventsiiia pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 roku. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Konstytutsiia YuNESKO (Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky i kultury. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014#Text
7. Matuzkova O. P., Bezpalova K. V. Kohnityvnyi mizhdystyplinarnyi pidkhid do vyvchennia identychnosti v sotsiohumanitarnii paradyhmi. Zapysky z romano-hermanskoï filolohii. 2020. № 2(45). S. 43-50. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2\(45\).218213](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2(45).218213)
8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
9. Nabochuk O. Zmist dominuvalnykh teorii tvorchosti: do problemy rozvytku psykholohii tvorchosti v ratsiohumanistychnii paradyhmi. Psykholohiia: realnist i perspektyvy. Zbirnyk naukovykh prats RDHU. № 18, 2022. DOI: 10.35619/prapr.v1i18.296
10. Omelchenko, I., Kobylchenko, V.. Psykholoho-pedahohichna tekhnolohiia formuvannia sotsialnoho intelektu doshkilnykiv z intelektualnymy trudnoshchamy lehkoho stupenia proiavu. Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia. Tom 117(1), 2025. S. 155-169. <https://doi.org/10.33189/ectu.v117i1.219>
11. Pavlova T., Yefanova V., Ivanik O. Vplyv rukhovoi aktyvnosti na kohnityvnyi rozvytok ditei doshkilnoho viku. Teoriia i praktyka fizychnoi kultury i sportu. Naukovo-praktychnyi zhurnal. Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi, zhovten 2022. № 1(1). S. 123-129. DOI: 10.32782/apv/2022.1.1.20
12. Sysoieva S. O., Reipolska O. D. Kontseptsiiia osvity ditei rannoho ta doshkilnoho viku. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. Naukova dopovid na zasidanni Prezydii NAPN Ukrainy 27 liutoho 2020 r. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 2(1), 1-10. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-2>
13. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii pro prava dytyny shchodo uchasti ditei u zbroinykh konfliktakh vid 01.01.2000. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
14. Corporate author: Results for Development Institute (USA). Early childhood care and education working papers series. A Review of the literature: early childhood care and education (ECCE) personnel in low- and middle-income countries., 2015. R. 7-11; 21-23. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234988>
15. Early childhood care and education working papers series. A Review of the literature: early childhood care and education (ECCE) personnel in low- and middle-income countries., Corporate author: Results for Development Institute (USA). 2015. RR. 7-11; 21-23. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000234988>
16. International Standard Classification of Education (ISCED), UNESCO Institute of statistics. 2013. URL: <https://uis.unesco.org/en/topic/international-standard-classification-education-isced>
17. Vesper L.L. Application of the pattern method to form the neural structures in the learning process as a way of solving modern problems in education. Multydystyplinarnyi mizhnarodnyi zhurnal «Věda a perspektivy». 2024. № 4(35). DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-261-269](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-261-269)